

СТАН ТА НАПРЯМИ ПОЛІПШЕННЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

В статті висвітлено сучасний стан підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Обґрунтовано напрями удосконалення процесу підготовки кадрів у галузі культури та мистецтва. Сьогодні Україна прагне інтегруватися в європейський освітній простір, проте місце мистецької освіти у системі технологій Болонського процесу залишається не визначеним. В умовах входження України у ЄС виявляються як позитивні так і негативні тенденції у процесі реформування національної системи підготовки кадрів в галузі культури та мистецтва. У розвитку сучасних державотворчих процесів мистецької освіти належить особлива роль. Водночас, сучасний стан розвитку галузі обумовлений переходом на нові ринкові засади господарювання й переорієнтацією на європейські освітні стандарти вимагає суттєвої реорганізації та кардинального удосконалення нормативно-правової бази ВНЗ. Вищі навчальні заклади потребують більшої самостійності у визначенні змісту освіти та шляхів свого розвитку. Загалом, ефективність вирішення нагальних проблем розвитку мистецької освіти залежить від глибокого вивчення і вдалого поєднання (співставлення) реальних потреб вітчизняної освітньо-мистецької сфери з вимогами й досягненнями європейського та світового досвіду.

Ключові слова: вища освіта, вищі навчальні заклади, фахівці у вищих навчальних закладах.

T. P. NASTICH

Chernihiv State Institute Economics and Management

THE CURRENT STATE AND THE WAYS TO IMPROVE THE PREPARATION OF SPECIALISTS IN THE SPHERE OF ART AND CULTURE

The article elucidates the current state of preparation of specialists by higher education institutions and explains the ways of improving the process of specialists' preparation in the sphere of arts and culture. Today, Ukraine is aspiring to integrate into the European educational environment; however, the place of the education in the sphere of arts and culture that would correspond the Bologna Process technologies is still not defined. In the context of Ukraine's integration into the EU, we find both positive and negative tendencies of the reformation of the national system of preparation of specialists in the sphere of arts and culture. The education in the sphere of arts plays a special role among the state-forming processes. In the meantime, the current state of its development, which is switching to new market maintenance principles and to the European education standards, has to be thoroughly reorganized, whereas the normative and legal basis of higher education institutions has to be improved significantly. Higher education institutions need more independence in terms of defining the contents of the education they provide and their ways of development. In general, the effectiveness of the solutions of arts education problems depends on a thorough study and a combination (comparison) of the actual needs of the sphere of art and education in our country with the requiring and achievements of European and world experience.

Keywords: higher education, higher education institutions, specialists at higher education institutions.

Актуальність. У розвитку сучасних державотворчих процесів мистецької освіти належить особлива роль. Саме у цій освітній галузі реалізуються актуальні завдання засвоєння, трансляції, а також збереження духовної спадщини народу, формується естетична культура особистості – творця культурних, мистецьких цінностей. Зміни, що сьогодні відбуваються у вітчизняній освітньо-мистецькій сфері пов'язані з необхідністю її інтеграції в європейський та світовий культурний простір. У зв'язку з цим проблема визначення стану та напрямків підготовки фахівців культурно-освітньої галузі набуває особливої актуальності.

Постановка проблеми. В умовах входження України у ЄС виявляються як позитивні так і негативні тенденції у процесі реформування національної системи підготовки кадрів в галузі культури та мистецтва. Дане дослідження присвячене аналізу цих тенденцій задля виявлення найбільш ефективних шляхів приєднання до означеного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем мистецької освіти свідчить про багатовекторність її вивчення. Саме в такому ракурсі сьогодні продуктивно розробляється мистецько-освітня проблематика у роботах С.М.Волкова, О.Г.Майорової, С.І.Нікуленко, О.В.Овчарук, Л.Д.Соколюк, Р.Т.Шмагала, В.Д.Шульгіної, К.І.Шамаєвої та інших науковців. Зокрема, розглядаються питання історії мистецької освіти, здійснюється аналіз проблем діяльності окремих видів мистецьких навчальних закладів, проблем підготовки мистецьких кадрів у музичній, художній, хореографічній, театральній сферах.

Мета статті – вивчення сучасного стану підготовки фахівців у галузі культури і мистецтва та визначення основних напрямів удосконалення даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна прагне інтегруватися в європейський освітній простір, проте місце мистецької освіти у системі технологій Болонського процесу залишається не визначеним.

Реформування структури, напрямів, спеціальностей, освітньо-кваліфікаційних рівнів здійснене в 90-ті роки ХХ століття не було достатньо ефективним. Водночас, здійснюючи реформування вищої освіти в

контексті Болонського процесу у ході системної модернізації освітньо-кваліфікаційної структури мистецької освіти необхідно враховувати і вітчизняний ефективний досвід. Оскільки, як застерігає В.І.Рожок, «у разі огульного пристосування нашого досвіду до такого роду Болонських процесів ми ризикуємо остаточно втратити і працевлаштування наших музикантів у Європі, й іноземних студентів на ринку мистецько-освітніх послуг» [1]. Слід зазначити, що руйнація змісту вітчизняної мистецької освіти заради уніфікації форм є безпідставною, оскільки фахова підготовка українських митців відповідає європейським вимогам у цій сфері.

Прагнення дослідити стан сучасного освітнього процесу спонукає визначитися з основними ланками цієї системи. Відтак, з одного боку, споживачем освітніх послуг є студенти, а з іншого – споживачами результатів освітньої діяльності є роботодавці, безпосередньо увесь ринок праці.

Підготовка фахівців в галузі культури та мистецтва починаючи з 90-х років ХХ століття (періоду незалежності України) зазнає постійних змін як за змістом навчального процесу, так і за формами організації. В процесі переходу на нові ринкові умови господарювання необхідно було забезпечити нову правову базу функціонування вищих навчальних закладів, оскільки підготовка фахівців в галузі культури та мистецтва потребує нових стимулів та механізмів.

Вищим навчальним закладам надана більша самостійність у визначенні змісту освіти та шляхів їх розвитку. Мистецькі вищі навчальні заклади за західноєвропейським зразком набувають статусу академій, інститути перейменовуються в університети, відкриваються нові факультети й кафедри. Поряд з цим, розвиваються вже існуючі, а також створюються нові об'єкти культури, які слугують базами практик – мистецькі студії, школи та сектори педагогічної практики, музеї та виставкові павільйони тощо. У діяльності навчальних закладів, які перебувають у відомствах Мінкультури та Міносвіти спостерігається здорова конкуренція, що сприяє удосконаленню мистецької освіти в цілому.

Основне призначення мистецьких навчальних закладів, за С. Волковим, – академічна підготовка майбутнього митця на всіх рівнях. Мистецька освіта є складовою системи освіти, процесу навчання, виховання, самовиховання особистості засобами різних видів мистецтва (архітектури, музики, театру, хореографії, кіно, образотворчого мистецтва, дизайну та ін.). Вона здійснюється в напрямках підготовки виконавців, теоретиків істориків мистецтва, критиків, викладачів мистецьких дисциплін, митців, реалізуючи завдання загального художньо-естетичного виховання особистості [2].

Варто також зазначити, що система організації вищої освіти в Україні дозволяє дотримуватися єдиних критеріїв якості, оскільки єдині й випробувані часом навчальні плани та програми забезпечують цілісний підхід ефективної і якісної підготовки фахівця-митця.

На нашу думку, сучасна система управління сферою освіти має враховувати галузеві особливості, специфіку підготовки фахівців, а головне – націлена на забезпечення конкурентоспроможності освітніх послуг на світовому ринку. Крім цього, робота вищих навчальних закладів культури й мистецтв безпосередньо зорієнтована і нерозривно пов'язана з діяльністю театрів, філармоній, музеїв, бібліотек, творчих колективів, концертних організацій, установ культури клубного типу тощо, а тому їхнє розмежування по різних галузях не виправдане і неминуче призведе до загальної руйнації галузі.

Підготовку фахівців з вищою освітою галузі культури і мистецтв державної форми власності здійснюють 11 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, 4 з яких мають статус «національний». Усі ці навчальні заклади мають аспірантуру, 4 з них – докторантуру. Контингент у цих закладах становить майже 24–25 тис. студентів, навчання здійснюється за 26 напрямками та 47-а спеціальностями (спеціалізаціями) [3].

Про зростання престижності вітчизняних мистецьких ВНЗ свідчить щорічне підвищення конкурсу серед вступників. З окремих спеціальностей він становив 6–14 осіб на місце. У всіх музичних академіях вперше за останні роки конкурс збільшився і наближався або перевищував 2 осіб на місце (Національній музичній академії України імені П.І. Чайковського, Донецькій музичній академії, Харківській державній академії культури та Луганському державному інституті культури). Найвищий конкурс спостерігався на заочному відділенні Донецької державної музичної академії (близько 12 чоловік на місце), в Київському національному університеті театру, кіно і телебачення (6,4 чол. на місце – на денну форму навчання, 3,2 – на заочну форму), а на спеціалізацію «акторське мистецтво» серед жінок – 41 осіб на місце, серед юнаків – 10 осіб на місце [13].

Переважна більшість випускників, які навчаються за кошти держбюджету і здобули освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліст» або «магістр», влаштовуються на роботу у найславетніші творчі установи і колективи. Від випускників вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації, вимагається високий рівень знань та умінь, і не лише в галузі культури і мистецтва. Загальнокультурний рівень освіти, що надають мистецькі навчальні заклади своїм випускникам, дає можливість опанувати професії законодавців, займати посади державних службовців, керівників у сфері освіти та культури.

Результати проведеного моніторингу свідчать, що 95,4% випускників державних ВНЗ та 84,7% комунальних були працевлаштовані. При цьому найнижчі результати працевлаштування випускників культурно-мистецьких ВНЗ виявлено у Донецькій (40,1%), Івано-Франківській (50,0%) та Житомирській (54,5%) областях [4].

Серед фінансових джерел мистецької освіти особливе місце займають гранти. В Законі України «Про культуру» дається таке визначення: «Грант – кошти, що надаються організації культури для здійснення культурно-мистецького проекту, як правило, на конкурсній основі, у формі благодійного пожертвування або цільового фінансування» [5]. Отже, грант – це сума коштів, що надається урядовим закладом особі або установі на конкретні цілі, у тому числі й такі, як освіта. Гранти мають цільовий характер і надаються на безповоротній основі. В Україні гранти можуть надати навчальним закладам можливість реалізувати освітні проекти, підвищити рівень наукової кваліфікації працівників.

С.А.Калашнікова зазначає, що цільові освітні гранти спрямовані на розвиток освіти і надаються освітнім інституціям для реалізації тих чи інших проектів, зокрема, розроблення нових навчальних програм, проведення наукових досліджень, запровадження інформаційно-комунікаційних технологій, поліпшення управління якістю навчання, керівництва освітніми закладами тощо [6].

Шляхом надання грантів Президента України у 2012 році профінансовано творчі проекти молодих діячів культури і мистецтва на загальну суму 178,3 тис. грн. Було засновано по три щорічні гранти Президента України молодим діячам в галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва та кінематографії для реалізації творчих проектів різного характеру. А від 2004 року також і молодим письменникам було призначено по три гранти для створення і реалізації творчих проектів.

Головною складовою, що визначає науково-педагогічний потенціал вищої школи є кадри. Тому всебічне вивчення кількісного і якісного їх складу особливо актуальне, оскільки є основою аналізу стану і тенденцій розвитку вищої освіти. Зважаючи на велику кількість студентів, що навчаються у ВНЗ, існуюча кількість педагогічних і науково-педагогічних кадрів є досі ще недостатньою.

Традиційно професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів поділяють на два рівні: педагогічні та науково-педагогічні працівники. Викладачі вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації мають статус педагогічних працівників, а вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації та закладів післядипломної освіти – статус науково-педагогічних працівників. Статус педагогічних та науково-педагогічних працівників забезпечує певні державні соціальні гарантії щодо оплати праці, відпусток та пенсійного забезпечення. Про якість діяльності закладів вищої освіти значною мірою свідчить частка працівників, що мають наукові ступені та вчені звання у структурі викладацького складу.

У культурно-мистецьких вищих навчальних закладах навчальний процес забезпечують близько 2000 штатних науково-педагогічних працівників, з яких майже 79,9 % мають науковий ступінь кандидата або доктора наук та 11,5 % вчене звання доцента або професора, що свідчить про постійне підвищення якісного рівня викладацького складу ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

Переважна більшість професорсько-викладацького складу мистецьких навчальних закладів разом зі своїми студентами працюють у професійних творчих колективах, передаючи фаховий досвід своїм вихованцям.

На сьогодні завершено роботу над розробкою кваліфікаційних характеристик професій, за якими здійснюється підготовка фахівців у навчальних закладах культури і мистецтв, для внесення відповідних змін до Державного класифікатора професій. З метою упорядкування переліку спеціальностей та спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ культури і мистецтв, Міністерством культури України внесено пропозиції Міністерству освіти і науки України до переліку галузей знань та освітніх програм з підготовки фахівців у ВНЗ України.

Зменшення кількості студентів I–II рівнів акредитації, що за своїми темпами перевищує зменшення їх викладацького складу, стало в основі зниження норми студент / викладач. У вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації має місце протилежна тенденція – стрімкий ріст кількості студентів призвів до значного збільшення цієї норми. Таку тенденцію не можна назвати позитивною, оскільки збільшення кількості студентів на одного викладача неминуче веде до зниження ефективності освітньої діяльності.

Чисельність студентів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації державної форми власності нормується відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17.08.2002р. №1134 «Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів, докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності». З метою удосконалення та забезпечення навчального процесу професорсько-викладацьким складом розраховують за середнім по напрямку підготовки (спеціальності) нормативом: «Культура» один викладач на 12 студентів; «Мистецтво» (за спеціальностями) (театральне мистецтво; кіно-, телемистецтво; музична педагогіка і виховання один викладач на 5 студентів; музичне мистецтво один викладач на 3,5 студенти; образотворче та декоративно-прикладне мистецтво один викладач на 5,5 студентів).

Забезпечення навчального процесу професорсько-викладацьким складом розраховують за середнім по галузі нормативом: один викладач на 12 студентів (згідно з ліцензійними умовами надання освітніх послуг у сфері вищої освіти) [7].

Найменша кількість студентів на одну штатну посаду викладача складає 4,5–5 осіб і припадає на

такі напрямки підготовки як фізична реабілітація, олімпійський та професійний спорт; мистецтво; архітектура. Найбільша кількість студентів на одну штатну посаду викладача складає 13–13,5 осіб на напрямки: філологія, туризм, історія, право.

Середня чисельність студентів денної форми навчання на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації державної форми власності для 84 напрямків підготовки складає 10,7 осіб. Це значення відповідає раніше діючому для університетів показнику у 10,8 студента на одного викладача та 9–13 студентів на одного викладача технічного вищого навчального закладу.

Якщо порівняти норми України та Росії за аналогічними спеціальностями, то можна дійти висновку, що українські норми вищі, тобто навантаження на одного викладача – вище, хоч норми годин навчального навантаження в українських та російських університетах приблизно однакові – максимум 900 годин [8]. Наприклад, в Білорусії – 8 студентів на 1 ставку викладача, в Росії – 10.

Можна лише сказати, що існуючі нормативи потребують доопрацювання, про що свідчить остання «Галузева угода МОН та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на 2007–2009 роки», у якій зазначено: «Вжити заходів для удосконалення нормативів чисельності студентів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах з урахуванням особливостей Болонського процесу». Зміст цього документу свідчить про те, що між працівниками галузі і державою точиться боротьба про приведення цих «норм у норму» [9].

12 березня 2013 підписано указ президента України №128/2013 «Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Пунктом 39.2 указу передбачено, зокрема, таке: «Підготовка нормативно-правових актів щодо приведення у відповідність із європейськими стандартами норм навчального навантаження викладачів вищих навчальних закладів, збільшення показника кількості студентів на одного викладача до 18».

На нашу думку перша частина цього речення суперечить другій. Адже європейські стандарти норм навчального навантаження передбачають 4–6 студентів на одного викладача, і для приведення у відповідність до них української ситуації (9–13 студентів на викладача в різних ВНЗ) слід говорити про істотне зменшення показника навчального навантаження.

Реалізація вимоги про збільшення показника кількості студентів на одного викладача до 18 – це де-факто означатиме необхідність звільнення більш як половини викладачів провідних гуманітарних та технічних ВНЗ України, а також у такому випадку про індивідуальний підхід до студента доведеться забути.

У цьому контексті Міністерство культури України надіслало свої зауваження до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про схвалення Основних напрямів бюджетної політики на 2014 рік», щодо встановлення нормативу кількості студентів денної форми навчання на одного викладача у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації на рівні 18 до одного за винятком вищих навчальних закладів культури і мистецтв. Збільшення нормативу кількості студентів на одного науково-педагогічного працівника при підготовці фахівців культурно-мистецького профілю істотно знизить якість вищої культурно-мистецької освіти, в основі якої лежить індивідуальний підхід та індивідуальні форми навчання.

Як бачимо, сучасний розвиток вищої освіти й підготовки фахівців в галузі культурно-мистецької діяльності спрямований на ефективне засвоєння передового європейського та світового досвіду. З точки зору фінансового забезпечення це передбачає широке залучення коштів крупного капіталу, через розробку системи пільгових бонусів, а також впровадження грантів, як одного із ефективних фінансових ресурсів у реалізації освітніх, мистецьких, наукових та інших, загалом творчих проектів. Залучення додаткових з приватної сфери коштів не лише підвищить рівень наукової кваліфікації працівників, а й в цілому сприятиме успішній фінансовій діяльності культурно-мистецьких ВНЗ.

Висновки. Багаторічний досвід підготовки фахівців у галузі культури та мистецтва в Україні свідчить про ефективність і життєздатність національної мистецької освіти в цілому. Система організації вищої освіти в Україні спирається на єдині та випробувані часом навчальні плани, програми й критерії якості, які здатні забезпечити цілісний підхід у підготовці фахівця-митця. Про це зокрема, свідчать і високі рейтинги мистецько-освітніх закладів у державі, щорічне підвищення конкурсу серед абітурієнтів, а також той факт, що працевлаштування переважної більшості випускників здійснюється у найпрестижніших професійних мистецьких закладах і колективах не лише держави, а й зарубіжжя.

Водночас, сучасний стан розвитку галузі обумовлений переходом на нові ринкові засади господарювання й переорієнтацією на європейські освітні стандарти вимагає суттєвої реорганізації та кардинального удосконалення нормативно-правової бази ВНЗ. Вищі навчальні заклади потребують більшої самостійності у визначенні змісту освіти та шляхів свого розвитку. З метою збереження цілісності та конкурентоспроможності вітчизняних мистецьких освітніх послуг на світовому ринку необхідно:

- привести у відповідність до європейських стандартів норми навчального навантаження викладачів ВНЗ;
- в організації навчально-виховної діяльності враховувати специфіку підготовки фахівців культурно-мистецької сфери (йдеться про перевагу індивідуальних форм навчання над груповими);

– скоординувати роботу вищих культурно-мистецьких закладів та широкої мережі мистецьких установ (театрів, філармоній, музеїв, бібліотек, концертних і організацій клубного типу тощо) для забезпечення нерозривної єдності мистецько-освітньої галузі й успішної реалізації її практичних професійних потреб.

Загалом, ефективність їх вирішення нагальних проблем розвитку мистецької освіти залежить від глибокого вивчення і вдалого поєднання (співставлення) реальних потреб вітчизняної освітньо-мистецької сфери з вимогами, критеріями й досягненнями європейського, світового досвіду.

Література

1. Рожок В. Мистецька освіта і Болонський процес / В. Рожок. – Урядовий кур'єр. – 2005.
2. Волков С.М. Мистецька освіта в культурі України 90-х років ХХ століття / С.М. Волков. – К., 2006. – 208 с.
3. Розвиток української культури та реалізація державної політики в культурній сфері. Аналітичний звіт Міністерства культури і туризму України за 2005 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mincult.gov.ua
4. Реалізація державної політики у галузі культури. Аналітичний звіт Міністерства культури України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mincult.gov.ua
5. Про культуру : Закон України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
6. Калашнікова С.А. Грант / С.А.Калашнікова // Енциклопедія освіти [голов. ред. В.Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 140.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002р.№1134 / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1134-2002-п>.
8. Про вищу освіту : Закон України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
9. Галузева угода між Міністерством освіти і науки України та ЦК Профспілки працівників освіти і науки України на 2007–2009 рр. [Електронний ресурс] / Сайт Профспілки працівників освіти і науки України. – К., 2006. – Режим доступу : <http://www/pon/org/ua>

References

1. V. Rozhok. "Arts education and the Bologna process" / V. Rozhok – "Uryadovy kurier". – 2005. – August, 4.
2. S.M. Volkov. "Arts education in Ukraine's culture of the 1990s" / S.M. Volkov. – Kyiv, 2006. – 208p.
3. The development of Ukrainian culture and the realization of state policies in the sphere of culture. An analytical report of the Ministry of culture and tourism of Ukraine, 2005" // www.mincult.gov.ua
4. The realization of state policies in the sphere of culture. An analytical report of the Ministry of culture of Ukraine, 2012 // www.mincult.gov.ua
5. The Law "On culture" / [Digital database] – Access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
6. S.A. Kalashnikova. Grant / S.A. Kalashnikova // Encyclopedia of education [chief editor V.G. Kremen]. –Kyiv.: Yurinkom Inter, 2008. –P.140.
7. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine # 1134, August 17th, 2002 / [Digital database] – Access: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1134-2002-п>.
8. The Law of Ukraine "On higher education" / [Digital database] – Access: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
9. Industrial agreement of the Ministry of education and science of Ukraine and the Central Committee of the Trade Union of Education and Science of Ukraine in 2007 – 2009 [Digital database] // The site of the Trade Union of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2006. – Access: <http://www/pon/org/ua>

Надійшла 12.01.2014; рецензент: д. е. н. Каленюк І. С.